ETICKÉ ASPEKTY VĚDECKÉ PRÁCE

Ethical Aspects of Scientific Work

Vladimír Spousta

Abstrakt

Svět hodnot jako integrální součást individuálního a sociálního života. Akademická komunita je infikována, etické normy se staly přítěží. Ve vědecké práci se udomácnilo eticky neakceptovatelné, sociopatologické chování. Absentuje vědomí principů vědecké práce: objektivity a pravdivosti, originality a původnosti, zásadovosti a názorové tolerantnosti, osobní poctivosti, korektnosti a čestnosti, kritičnosti, skromnosti a pokory.

Klíčová slova

Vědecká práce, etika, hodnoty, sociopatologické chování, akademická komunita.

Abstract

The world of values as an integral part of the individual and social life. The academic community is infected, ethical norms have become a burden. Scientific work has become the ground for unacceptable socio-pathological behaviour. There is a lack of principle awareness; objectivity, truthfulness, originality, principality and tolerance of other perspectives, personal honesty, tactfulness and integrity, absence of critical modest and humble behaviour.

Key words

Scientific work, ethics, values, socio-pathological behaviour, academic community.

Motto: *O tempora! O mores!*
(Cicero: Řeči proti Catilinovi)

1 Axiologické a sociologické souvislosti pojednáváného problému

Svět hodnot je integrální součástí individuálního i sociálního lidského života. Je to svět vztahů, který vyžaduje od člověka schopnost hodnoty vnímat a posuzovat jejich jinakost a rozdílnost, ale především volit a určité z nich preferovat. Přitom proces poznání hodnot, jejich hodnocení a na ně navazující volba hodnot představuje pevné kontinuum včetně všech činností, kterými je v intencích své hodnotové orientace realizujeme – myšlení, konání, chování a jednání (tedy žít).

K proměnám hodnot dochází jak pod vlivem *objektivně daných faktorů* a podmínek, tak pod vlivem *subjektivních faktorů* a pohnutek, přičemž subjektivní faktory jsou velkou měrou ovlivňovány faktory objektivními (Spousta 1994, 1995). Proměny hodnot jsou tak generovány geomorfologickými podmínkami, klimatem životního prostředí, politickým systémem a společenským uspořádáním, ale i kulturní úrovní dané společnosti a jejími tradicemi. Jejich rozložení zachycuje mentální mapa (blíže viz Spousta 2008, s. 245). Bezprostředně a intenzivně se hodnotové spektrum proměňuje v souvislosti s novými informačními technologiemi a masovými komunikačními prostředky, a to vše pod tlakem biologické podstaty člověka a jeho somatických, kulturních a duchovních potřeb a zájmů. Jako významný spolutvůrce hodnotových proměn se v současnosti se stále větší razancí uplatňuje volný čas jako hodnota an sich.

Etické cítění celé naší společnosti je v současné době v krizi, dochází ke stále výraznějšímu pragmatickému vyprazdňování etična. Otázky mravnosti a morální kodexy se staly jen předmětem úvah etiků, filozofů, sociologů a pedagogů, v každodenním reálném životě přestávají být morální principy stále větším počtem lidí respektovány. Rozmach liberálního myšlení zákonitě ovlivňuje individuální a společenský život a filozofické nazírání na svět a rozvrací systém základních životních hodnot. Ve vědomí jednotlivce i společnosti se udomácnila vulgárně materialistická trojice: bohatství, společenské postavení (moc) a bezmezná požitkářství. A. Kinsey ji ve své v knize *Report o sexualite mladej generácie* (1992) charakterizuje třemi S: security, status, sex (jistota, postavení a sex). Tato trojice výrazně poznamenala myšlení, city a vůli jednotlivců i celých společenských skupin. Totalita „neomylné“ ideologie byla nahrazena novým „náboženstvím“: teolatrií „zlatého telete“ a bezuzdného liberalismu. Lapidárně to vyjádřil Rio Preisner již v roce 1984 ve své *Kritice totalitarismu*: „Vedle znečištěného ovzduší, znečištěných vod, znečištěné země existuje též stále zhoubnější znečišťování prostorů ducha“ (s. 262).

Přitom jsme si vědomi toho, že funkci etických kodexů není možno přeceňovat, protože určité základní otázky a principy vzájemného spolužití „pouze“ pojmenovávají a zužují tak pole jejich možné hodnotové dezinterpretace. Zdá se, že dnes již nikdo nedbá zjištění, k němuž došel cca před 2500 lety tvůrce jednoho z nejstarších učení o uspořádání vztahů mezi jednotlivcem a společností – čínský filozof Konfucius (Kchung-fu-c’): „Šlechtný muž (tün-c’) činí základem své činnosti spravedlnost a uvádí ji do souladu s principy správného chování (li). Nemůže se dívat na to, co odporuje principům, nemůže slyšet to, co odporuje zásadám, ... Má tužby, ale není nenasytný. Je hrdý, nikoli však domýšlivý.“ (Konfucius 1940).

2 Etika v akademickém prostředí

Když jsme v hlavním výboru České pedagogické společnosti rozvažovali o tematickém zaměření této konference, poukazoval jsem na to, že nejslabším článkem našeho současného společenského života je nedostatek etického vědomí a citění, které v nejvyšších patrech našeho (ale nejen našeho) politického systému absentuje vůbec. Snažil jsem se proto ostatní členy výboru přesvědčit, abychom se pokusili společně poodkrýt alespoň některé příčiny tohoto jevu.

V každé společnosti a v každé době byl pro někoho „chomout“ etických norm přítěží a stal se v určité situaci natolik neúnosný, že se z něho snažil vyvléknout. Nejinak je tomu i v našem akademickém prostředí, vědeckou komunitu (bohužel) nevyjímaje. „Garderobu“ pro sociální chování si ovšem každý z nás přináší z té nejužší sociální komunity: z *rodiny*. Stejně tak všichni víme, že ryba páchne od hlavy, a to bez ohledu na aktuální politické uspořádání. Amorálnost v akademickém prostředí se rozmáhala za totalitního režimu stejně jako v době současné. Akademické tituly byly udělovány vždy jen se souhlasem stranických orgánů, především absolventům různých politických školení a „zasloužilým členům strany“. Jestliže tehdy byla rozhodující příslušnost k vládoucí politické straně, ve dnech současných je kromě tohoto kritéria získání titulu podmíněno ještě solventností a morální otrlostí kandidáta.

Současná akademická komunita je infikována virem „hroší kůže“. Když se v prvních letech po pádu totality objevilo v nejvyšších „patrech“ naší politické reprezentace několik mediálně známých osob, které si akademický titul prostě a jednoduše přivlastnily, byli jsme pohoršeni stejně jako v době nedávné, kdy na plzeňské právnické fakultě získal doktorát práv nejeden „geniální“ student během několika měsíců! Akademické tituly si naši politikové už svévolně neudělují sami, ale získávají je „studiem“, přesněji řečeno předstírají, že studují. Dokonce i jeden velmi perspektivní, leč odborně a osobnostně nezralý předseda vlády studoval práva, ale jeho diplomová práce je už bohužel „nezvěstná“ (byla „znezvětněna“); a aby nebylo pochyb o jeho morálním profilu – udržuje „přátelské“ vztahy s majitelkou nevěstince.

3 Etika ve vědecké práci

Stále hlasitější volání po zvýšení důrazu na morálku života soudobé společnosti zaznívá se zvláštní naléhavostí i směrem k vědě. Společnost klade na odbornou a vědeckou práci – jako jednu z nejkvalifikovanějších a nejnáročnějších duševních činností – ty nejvyšší nároky. Jestliže se tato práce má vyznačovat vysokou odbornou úrovní a spolehlivostí zjištěných poznatků, pak je přirozené,

že od vědeckého pracovníka se právem očekává, že prokáže i vysokou úroveň morální, a to jak v procesu získávání vědeckých poznatků během explorace, tak při jejich interpretaci a formulaci závěrů. S tím úzce souvisí i požadavek závazného a zavazujícího pocitu a vědomí *odpovědnosti za osud vědeckého poznání*.

Sine ira et studio (lat., bez hněvu a náklonnosti), nicméně zneklidněn odpuzujícími praktikami, které se udomácnily (nejen) v českém vědeckém světě, pokusím se o jejich analýzu. K následujícímu zamyšlení mě přivedly dvě skutečnosti. První se týká způsobu, jak se v současné době přistupuje k hodnocení vědy a výsledků vědeckého poznání. Nechtěně se stáváme svědky pozoruhodné *mýtizace postupů a taktik při evaluaci vědy*. Vědeckou práci bychom měli hodnotit především podle výsledků, jichž vědec dosáhl. Lze tak učinit na základě tří kritérií, s pomocí

1. racionální analýzy, rozumového poznání, kdy je hodnotíme z pozice *noetiky* jako pravdivé,
2. analýzy volních popudů a impulzivity jejich původce, kdy jsou výsledky vědecké práce hodnoceny se zřetelem k mravním normám daného společenství jako dobré a pro společnost přínosné – tedy z pozice *etiky*,
3. postižením jejich vnitřní duchovní hodnoty jako krásné – tedy z hlediska *estetiky* (podrobně in Spousta 1996).

Druhá skutečnost (ještě více zneklidňující) je přímým důsledkem prvé: souvisí se zjištěním, že se setkáváme stále častěji s takovými projevy chování vědeckých pracovníků, které akademická obec odmítá a odsuzuje, protože ji v očích širší veřejnosti diskredituje a škodí.

4 Symptomy eticky neakceptovatelného chování vědeckého pracovníka

Jako kritérium pro rozvržení nejčastěji se vyskytujících symptomů volím absentující (nebo oslabené) vědomí principů vědecké práce nebo jejich vědomé nerespektování.

4.1 Princip objektivity a pravdivosti

Uvedený princip vychází z axiomu, že za objektivní a pravdivé považujeme pouze ty poznatky, které se shodují se zkoumanou skutečností. Nezpronevěřit se tomuto principu může vědecký pracovník jen tehdy, předloží-li ve své práci *všechna fakta a všechna zjištění*, k nimž dospěl, a nic nezamlčí. Ale nejen to: na druhé straně také nebude nic zkrášlovat, a tím zkreslovat. Na nutnost

striktního oddělení vědeckého myšlení od emocí a víry upozorňoval anglický filozof Francis Bacon již před čtyřmi sty lety – v době, kdy usiloval o reformu veškerého vědění (*Novum organum scientiarum*). Je-li cílem specifické lidské činnosti zvané věda nové poznání, pak je zřejmé, že *hodnotu má jen poznání pravdivé*. Akcent na pravdivost a objektivnost poznání je pro vědu signifikantní a typický. Dokladů o zpronevěře této zásadě můžeme však v soudobé odborné i vědecké literární produkci nalézt bezpočet.

Princip objektivity a pravdivosti popírá vědec, který:

- nerespektuje jeden ze základních axiomů vědecké práce, podle něhož jsou objektivní a pravdivé pouze ty poznatky, které neodporují realitě, protože „*pravda nepoznaná, pravda nevyznávaná nemá cenu tak jako kniha nečtená*“ (J. A. Komenský);
- nepředloží ve své práci *všechna fakta*, k nimž dospěl, a něco zamlčí (velkým firmám se daří za nemalý „obolus“ získat na svoji stranu badatele, kteří jsou ochotni předkládat veřejnosti jen důkazy podporující jejich ekonomické zájmy);
- na základě nepřesných nebo neúplných empirických dat (například získaných z výpovědi nedostatečného počtu respondentů) formuluje závěry, a ty pak zobecní;
- vykonstruovaná nebo „upravená“ data vydává za data získaná na základě experimentu nebo pozorování;
- je nekorektní při rozlišování východisek, o která se opírá, nebo vlastního přínosu k řešení problému;
- nepřesně definuje pojmy, s nimiž operuje, nebo – z opatrnosti, aby mohl v polemice s dotěrným oponentem lavírovat – je nedefinuje vůbec;
- zneužije určitého materiálu k doložení něčeho, co z něho jednoznačně nevyplývá (tzn. že falšuje výsledky výzkumu);
- záměrně „opomene“ uvést pramenný materiál, který není v souladu s jeho názory nebo svědčí *proti* jeho tvrzení.

Položme si v této souvislosti otázku, jedná-li se o jev etický a filozofický nebo etologický a medicínský. Jedná se o etické selhání nebo psycho-sociopatologické chování? Jinými slovy, zjednodušeně a s určitou licencí se tedy ptáme: máme co do činění s nemravností nebo s chorobností?

Medicína pod pojmem choroba, nemoc rozumí odchylku od normálního průběhu životních procesů živých organismů. Příčinou onemocnění je porušení rovnováhy mezi organismem a prostředím, které se projevuje určitými

symptomy. Jejich studiem se zabývá patologie. Jestliže se společnost snaží své nemocné členy (narkomany, alkoholiky, pyromany atp.) vyléčit, měla by se zabývat – alespoň se srovnatelnou intenzitou – také těmi, kdo nejsou schopni dodržovat obecně přijaté normy chování a trpí sociální poruchou osobnosti, tedy léčit i choroby, které jsou z hlediska patogenního provokovány *psychosociálně*. Většinou jsou to ty choroby, jejichž symptomy bývají (někdy mylně) vnímány jako specifické odchylky od mravní normy, jako jevy mravní povahy.

Je vůbec možno rozhodnout, zda se v daném konkrétním případě jedná o chorobu či morální selhání? Existuje nějaké zřetelné a jednoznačné kritérium, na jehož základě by bylo možno rozhodnout? Domnívám se, že v teoretické rovině je stanovit můžeme (Soudek 1993, Spousta 2000). Vyjdeme z předpokladu, že vědecký pracovník je schopen z dané skutečnosti něco poznat a že toto jeho *dílčí, tedy neúplné poznání* může korespondovat s realitou. Pokud je jeho výpověď ve shodě s jeho poznáním (a poznání ve shodě se skutečností), pak hovoříme o pravdivé výpovědi. Na oné pomyslné cestě od skutečnosti k výpovědi o ní procházíme dvěma etapami:

1. od skutečnosti k jejímu poznání a
2. od poznání skutečnosti k výpovědi o poznání.

Atributem *pravdivá* budeme tedy provázet výpověď jen tehdy, pokud se shoduje s naším poznáním a se skutečností. Může však nastat situace, kdy dojde v první ze zmíněných dvou etap k neshodě mezi skutečností a jejím poznáním. K neshodě ale může dojít i ve druhé etapě, tedy mezi výpovědí a poznáním. Z hlediska hodnocení zmíněných dvou neshod je však mezi nimi podstatný rozdíl: jestliže neshoda v první etapě byla způsobena naším *chybným postupem*, tedy naší profesní, především metodologickou nedostatečností, pak neshoda mezi poznáním a výpovědí může zapříčinit jen *nepravda*, tedy lež jako vědomé tvrzení opaku poznání. Nahlížet tento problém budeme z pozice subjektu ve dvou vazbách:

1. *ve vztahu k sobě samému* – tj. introspektivní kritérium a náhled;
2. *ve vztahu ke společnosti* – tj. psychosociální kritérium.

Pomyslnou hranici mezi nemravností a chorobností budeme tedy moci identifikovat na základě poznání, že subjekt sociopatologického chování (vědec):

1. *přestal své nemravné chování vnímat jako nemravné* a začal je vnímat jako přirozené – tedy subjektivně akceptovatelné (nahlíženo pod kritériem introspektivním);

2. kdy *důsledky jeho chování přestaly být jen jeho osobní záležitostí*, ale jsou jimi ohrožována práva všech členů akademické obce a devalvovány tak výsledky jejich aktivit (nahlíženo pod kritériem psychosociálním).

4.2 Princip originality a původnosti

Nekompromisně prosazovaný požadavek originality vědecké práce jasně stanoví, že seriózní vědecká práce musí přinášet nějaký nový, *původní a do té doby nepublikovaný poznatek*. Přitom autor nesmí vydávat cizí myšlenky za svoje vlastní nebo poznatky získané jiným autorem za výsledky svého výzkumného šetření. Takové vědomé přivlastňování výsledků duševní práce jiných autorů označujeme slovem *plagiát*, což v doslovném překladu znamená krádež, loupež. Jedná se o hrubé porušení nejen etických principů, ale i o porušení autorských práv se všemi důsledky z toho plynoucími. Nejčastěji se vyskytující formou plagiátu je tzv. *formální plagiát*, kdy autor doslovně nebo s určitými úpravami text opíše, aniž by uvedl bibliografická data literárního zdroje. Méně časté, ale stejně odsouzeníhodné je přivlastňování cizí myšlenky tzv. *parafrázováním*, tj. přeformulováním jejího obsahu vlastními slovy, aniž by byl uveden původní pramen a jeho autor.

Jiný druh nepůvodních literárních prací jsou tzv. *kompilace* („vykrádání“). Stejně jako plagiát nejsou pro vědecké poznání žádným přínosem, protože autor přejímá informace nekriticky a tvořivým způsobem je nerozvíjí. Vlastní tvůrčí impotenci nahrazuje registrací a kompletací výsledků práce jiných autorů. O problematice nevypovídá sám za sebe, ale pouze referuje o tom, co o problému vypovídají jiní, aniž by jejich vidění konfrontoval s výsledky vlastní vědecké práce a s citovanými autory polemizoval. Tvůrčí podíl autorů takových prací je minimální nebo žádný. V devadesátých letech minulého století se počet prací kompilačního charakteru zvýšil mnohdy proto, že se jejich autoři snažili snést z cizojazyčné literatury co nejvíce informací, přičemž většinou přeceňovali význam zahraničních pramenů a zkušeností.

Nepřeberná zásoba textů různého zaměření a často i nízké kvality, kterou nabízí *internet*, se stala nejen pro studenty, ale bohužel i pro netrpělivé a netvůrčí adepty vědy velkým lákadlem. Jestliže pak podlehnou jeho svodům, riskují různé formy postihů a sankcí. Masarykova univerzita však má – jako jedna z prvních českých univerzit – k dispozici počítačový program, který je s to odhalit pirátství a vyhodnotit shodnost verifikovaného textu s jiným textem i procentuálně.

S původností vědecké práce těsně souvisí otázka práva autora na *autocitaci* svých dříve publikovaných prací. Z hlediska etického lze citace vlastních prací považovat za principiálně možné. I tak by autor měl použít citace funkčně a co do rozsahu úsporně, protože jinak vzbudí dojem, že nová práce ve srovnání s dříve publikovaným dílem nepřináší mnoho nového. Obdobně také právo autora na *reedici* své práce je z etického pohledu akceptovatelné, ale pouze za určitých předpokladů:

- V případě, že znovu uveřejněná práce byla dříve publikována fragmentárně ve vědeckém časopise nebo sborníku, a teprve pak došlo k reedici v podobě knižní. Reedici ospravedlňuje skutečnost, že v časopisu nebo sborníku není možno pojednávanou problematiku rozvinout do potřebné šíře a vybavit spis všemi náležitostmi.
- V případě, že znovu publikovaná práce je adresována jinému okruhu čtenářů.
- V případě, že poprvé byla práce zveřejněna v cizím jazyce.

Při vykazování osobní *bibliografie* se neseriózní autoři (ve snaze rozmnožit počet svých prací) záměrně dopouštějí podvodu tím, že uvádějí v soupisu publikovaných děl:

- práce do tisku teprve zadané, avšak s bibliografickými údaji, kterými budí zdání, že dílo bylo již zveřejněno,
- práce nepublikované (rukopisy, disertační či habilitační práce), ale uváděné podle normy platné pro citaci děl publikovaných,
- tutéž práci vícekrát jen proto, že byla transponována do jiného jazyka nebo vydána v jiném nakladatelství,
- práce, které nemají charakter prací vědeckých (například popularizační nebo příležitostné články), ale přesto jsou uváděny v řadě prací vědeckých,
- jako samostatné položky abstrakta již citovaných článků nebo sborníkových studií,
- jako novou položku práci obsahově totožnou s prací již citovanou, ale pod jiným názvem, což je tzv. *duplikát*,
- práce zpracované na základě pramenného materiálu shromážděného někým jiným, přičemž dotýčný jmenován není,
- překlad práce jiného autora, jehož jméno neuvedou, a přivlastní si tak autorství přeloženého díla,
- studie, které existují jen v jejich fantazii, přičemž ve své otrlosti doufají, že dokazování jejich neexistence – zvláště „zveřejní-li“ je v některém obtížně

dostupném zahraničním periodiku – zabralo by případným oponentům neúměrně mnoho času.

4.3 Principy zásadovosti a názorové tolerantnosti

Zásadovost spolu s názorovou tolerantností jsou hodny obdivu a úcty jen tehdy, jsou-li provázeny vědeckou skromností. Jestliže se autor vědeckého díla snaží prosadit svůj projekt a vyslovuje odvážnou hypotézu, odborná veřejnost od něho současně očekává, že svůj názor nebude považovat za jediné správné a možný, že bude ochoten připustit možnost jiného nazírání a že bude výsledky své práce hodnotit se skromností. Vědecká svěhlavost, neústupnost, názorová intolerantnost a neochota přijímat kritiku svědčí nejen o nerozvinuté autoreflexivní schopnosti autora a jeho malé sebekritičnosti, ale též o jeho neskromnosti. Ve svých důsledcích se tyto vlastnosti mohou stát jen zdrojem zpochybňování originality autorova díla. Vědecká poctivost, čestnost a úcta k pravdě na jedné straně a odvaha, skromnost a sebevědomí na straně druhé jsou spojitě nádoby, v nichž fungují tyto vlastnosti jako katalyzátory rodícího se vědeckého díla.

Zásadovost vědeckého pracovníka spolu s odvahou neověřují pouze mezní situace, ale verifikovány jsou i v každodenní vědecké práci. Autor je projevuje i tehdy, kdy se problémům nevyhýbá, ale naopak je vyhledává a usiluje o jejich řešení, kdy nepřizpůsobuje výsledky výzkumu výchozím hypotézám nebo očekávání uživatelů výzkumných výsledků. Tolerantnost a ochota dospět ke konsenzu jsou přitom nutnou podmínkou každého smysluplného počínání (Spousta 1998).

Sebekritičnost a názorová tolerantnost by měly autora provázet ve všech fázích jeho osobního vývoje i při všech úkonech souvisejících s jeho vědeckou prací. Zvláště zřetelně se tyto vlastnosti projeví v situacích, kdy po mnohaleté práci je pod tlakem objektivních příčin nucen korigovat názor, o jehož prosazení po mnoho let usiloval, a přesto se rozhodne respektovat argumenty a oprávněnou kritiku svých kolegů. Jen ten, kdo je schopen sebekriticky uzнат nesprávnost svých závěrů a veřejně přiznat svůj omyl, získává ve vědecké komunitě opravdový respekt, úctu a může se stát *skutečnou vědeckou autoritou*.

Bezzásadovému vědci přináší dlouhodobý efekt členství v redakční radě renomovaného časopisu jeho oboru. Šance na pravidelné zveřejňování jeho třeba i nekvalitních příspěvků se rapidně zvýší a on se jako autor dostává do povědomí odborné komunity. Obdobně je možno zneužít funkce recenzenta při oponování práci zaslaných jeho rivalů do redakce časopisu či nakladatelství. I když předpokládáme, že recenzenti jsou nezávislí, na druhé straně musíme připustit, že jejich nezávislost je vždy jen iluzorní. I oni patří k okruhu odborníků zabý-

vajících se problematikou oponovaného díla, také oni vzešli z určité teoretické školy. Bez rizika tak mohou „udusit“ i teoreticky přínosný objev a „likvidovat“ jeho autora, který by je mohl zastínit.

V některých redakčních radách získali velký vliv lidé, kteří jsou netolerantní k příspěvkům tematicky vzdáleným jejich vědecké orientaci nebo kteří odmítají práce z aplikovaných disciplín. Takovým redakcím pak hrozí, že se začnou chovat „papežsky neomylně“, protože jsou přesvědčeny, že jedině ony vědí, která studie je hodnotná, a má proto být publikována.

4.4 Principy osobní poctivosti, korektnosti a čestnosti

Tyto principy nerespektuje autor, který:

- pod návěstím „*použitá literatura*“ uvede literární práce, s nimiž se blíže ne-seznámil nebo které nepoužil,
- cituje vysoký počet literárních pramenů, aby nebyl podezírán z neznalosti literatury vážící se k tématu práce, přičemž mnohé z těchto prací nemají ve vlastním textu odezvu,
- umně zakomponuje do své publikace pramenný materiál, který shromáždil někdo jiný, a to včetně syntetizujících závěrů přínosných pro teorii oboru, ale jeho autora nejmenuje,
- uvede dílo vzniklé ve spoluautorství, ale jména svých spoluautorů nikoliv; tzn. že výsledky práce celého týmu si při jejich publikování přivlastňuje,
- použije cizí myšlenku, aniž by citoval jejího autora,
- zamlčí pramenný materiál, který ve své práci použil,
- necituje práce, které byly o pojednávání problému publikovány a které využil, a budí tak dojem, že i převzaté myšlenky jsou jeho vlastní,
- uvede v soupisu literatury ke své práci i ty svoje publikace, které nemají přímý vztah k problematice, o níž píše (oslňuje množstvím vlastní literární produkce),
- předstírá názorovou shodu projevenou jinými autory, cituje jejich vyjádření, která existují jen v jeho fantazii, a svůj podvod se snaží zastřít odkazem na určitý, ale vymyšlený literární pramen,
- spoléhá na to, že i myšlenkově sterilní literární výtvor, je-li evidován v nějaké významné bibliografii, může posuzovatele oklamat.

Při hodnocení vědecké úrovně kandidáta je vyžadován i počet získaných grantů. „Příčinlivý vědec“ je schopen navýšit jejich počet také tím, že jeden a týž vědecký záměr uplatní v několika grantových agenturách.

4.5 Projevy nekritičnosti, neskromnosti a nepokory

Nesebekritický a neskromný vědecký pracovník oslněn vlastní velikostí nerozpakuje se předstírat, že byl požádán o interview. Zcela proti smyslu etymologického původu toho slova sám si klade otázky, pochopitelně ve formulaci, která mu umožňuje velkoryse zhodnotit své dílo a tak vyzvednout své schopnosti. Iluzi o své vědecké prestiži se snaží vytvářet také tak, že sleduje zahraniční konference, symposia a kongresy, které pak hojně navštěvuje a vždy o nich referuje v odborném tisku. Přitom podstatnou pro něho nebývá informace, o čem na takovém setkání proslovil referát. Protože s jedním a tímž příspěvkem vystupuje na konferencích v různých zemích a ví, že nikdo nebude zjišťovat, že přednáší stále totéž, tuzemským konferencím se prozřetelně vyhýbá.

Mezinárodní věhlas takto postižených vědců pak mohou posílit i zahraniční známosti. Korespondence s vědeckými kapacitami v zahraničí může sice probíhat na úrovni privátních blahopřání či vánočních pozdravů, nicméně je možno i takových kontaktů využít ke zvýšení *citačního indexu*. Vědecký věhlas lze zvýšit i tím, že využije známosti nejroztodivnější provenience, politické nevyjímaje, a zajistí si členství ve vědecké radě některé prestižní univerzity.

5 Možné příčiny sociopatologického chování vědců

Jaké jsou příčiny takového počínání? Bezpochyby jich je více a jsou velmi různorodé (Anketa 1998). Mám za to, že v pozadí zmíněných „úhybných manévřů“ takových vědeckých pracovníků je nadměrná ctižádost, neúměrná jejich schopnostem a jejich tvůrčí potenci, ale i neodpovědnost a nedostatek kritičnosti a sebekritičnosti. Přítomny jsou bezpochyby i bezcharakternost a absence obyčejné lidské slušnosti kombinovaná s nezřízenou touhou ozdobit své ego aureolou vědecké proslulosti.

Zvyšující se tlak scientometrie vede mnohdy k samoučelné snaze získat co nejvíce výzkumných grantů, co nejvíce publikací a co nejvyšší citační index. Protože dochází při hodnocení vědy k uplatňování jen několika málo kritérií, získává tento „rituál“ zvláštní atribut: můžeme hovořit o *mýtizaci* hodnotících přístupů. Jestliže o kvalitě vědecké práce rozhodují grémia složená jen zčásti z odborníků dané disciplíny, pak lze porozumět jejich snaze uplatnit při hodnocení především kvantitativní hlediska (Tondl, 1998). Těmi se v posledních několika letech stal:

1. počet citací hodnoceného díla u jiných autorů – tzv. *citační index*,
2. počet děl publikovaných v impaktovaných časopisech.

Při jejich uplatnění je možno hodnotící závěr vyslovit velmi snadno a téměř s matematickou přesností: vyšší počet citací + vyšší počet publikací v impaktovaných časopisech = vyšší vědecká hodnota díla.

Ad 1:

Nepochybuji o tom, že ohlas díla *může vypovídat* o jeho hodnotě. Avšak jen za předpokladu, že se nebudeme zajímat jen o kvantitu citací, ale budeme hodnotit také, jakou povahu mají reakce na citovanou práci. Bez uplatnění tohoto kvalitativního aspektu můžeme dospět ke zcela mylnému hodnoticímu závěru. I citační index má svoji Achillovu patu. Když zveřejníte scestnou a zavádějící teorii, je pravděpodobné, že počet odkazů v dílech jiných učenců nebývale vzroste. Všichni soudní budou cítit nutnost takovou práci zavrhnout, leč vaše jméno vejde v obecnou známost.

Ad 2:

Druhé kritérium má svoje opodstatnění jen tehdy, budeme-li současně hledat i odpověď na otázku, zda soubor impaktovaných časopisů daného oboru skutečně reprezentuje periodika nejvyšší kvality, zda jsou pro obor reprezentativní. Jestliže tak neučiníme, posilujeme tak vytváření *mýtu citačního indexu a impaktování*.

V poslední době je patrna snaha připojit k oběma těmto hlediskům ještě hledisko další – *jazykové* – a oddělovat práce publikované v češtině od prací zveřejněných v angličtině nebo jiném světovém jazyku. S ironickým podtextem se můžeme ptát, zda dílo publikované česky se tímto faktem stává méně hodnotným než tatáž práce publikovaná v cizím jazyce. Toto specifikum české provenience tak vytváří další mýtus – *mýtus jazyka*. Důsledek je zřejmý: při impaktování nemá tedy rozhodovat faktická vědecká hodnota studie, ale jazyk, ve kterém je prezentována. Domnívám se, že i při hodnocení vědy a vědeckého přínosu badatelů bychom měli užívat metod vědeckých a mýty svěřit do péče těm, kdo se jimi odborně zabývají.

Závěrem

S uváděnými projevy chování se nesetkávám jen já sám, ale mnozí z mých kolegů, kteří jsou jako členové akreditačních a evaluačních komisí nuceni tyto nešvary pracně odhalovat. Budeme-li chtít hledat omluvu pro tento způsob chování, můžeme ji (snad) nalézt ve zhyptrofnění jakéhosi mateřského vztá-

hu vědce ke svému dílu, ke svým teoriím. S určitou licencí bychom pak mohli hovořit o *maternitním syndromu*, v jehož osidlech uvízne každý, pro něhož se právě dokončené dílo stává středobodem veškerého usilování. Nasazuje mu růžové brýle (brýle mámení) a v důsledku toho pak přeceňuje vše, co s jeho prací (teorií) a jeho osobou souvisí. To se nutně projeví jak v přístupu k dílu a jeho prezentaci, tak v hodnocení jeho významu a významu jeho osoby.

Každý si svým chováním vytváří svou vlastní odbornou a především občanskou *osobní pověst*. Pokud však nemá dobrou vůli být čestný a prohřešuje se proti etice vědecké práce, pak by měla společnost hledat nástroje, které by jí umožnily takové jednání buď postihnout právními prostředky (z pracovněprávního hlediska to dosud není vždy možné), nebo takto „postiženému“ jedinci poskytnout (třeba i ze státních prostředků) odbornou péči v psychiatrické léčebně. Behaviorální terapie je s to některé nechtěné projevy chování změnit a nahradit nežádoucí reakce reakcemi společensky akceptovatelnými. V každém případě by měli členové akademické obce na jakýkoli projev neetického či patologického chování upozornit a odsoudit je.

Zachovávaní etických standardů je bezpochyby důležité pro veškeré vědecké konání, i když podvody ve vědě neohrožují ani tak vědu samotnou jako (a především) vážnost vědy v očích veřejnosti. Žádná etická komise však nemůže zbavit vědce osobní odpovědnosti, na druhé straně však je možno připustit, že některým prohřeškům by zabránit mohla, pochopitelně jen za předpokladu, že by takovou kontrolní činnost prováděli jen lidé čestní a odborně způsobilí. Vědecké, etické a obecně (i chorobně) lidské není možno od sebe oddělovat. Jen vědecké poznání – ono nepřetržité kooperativní úsilí o hlubší porozumění skutečnosti – neprovázené a nezahlcené snahou o glorifikaci osobních zásluh nás může přivést k odpovědi na otázku, co jsme poznali (a co ještě můžeme poznat). Jen tehdy může věda získat uznání společnosti a prokázat, že má nárok stát se jako plod lidského ducha součástí kultury. Poznání smyslu vědy a smyslu života však není úkolem vědy. Odpověď na otázku, *proč* máme o vědecké poznání usilovat a jak bychom měli s výsledky svého poznání nakládat, je třeba hledat jinde. Lhostejno, zda si odpověď najdeme ve svém svědomí, morálce či nějakém etickém kodexu. Osobně se domnívám, že tím základním krédem a současně i vyznáním vědeckého pracovníka by měla být *velká a neokázalá pokora* před světem a člověkem, a to bez protežování své osoby a jen svých vlastních egoistických zájmů. Vyslovuji proto jedno své zbožné přání. Kéž by i v současné době každý z tisíců českých vědeckých pracovníků mohl – tak jako Jan Amos Komenský před 350 lety – hrdě prohlásit: „*Nebojím se toho, že budu*

od jiných předstížen, nýbrž naopak si toho velmi přejí, neboť to je jeden z hlavních cílů mého spisování, abych jiné povzbudil k poskytnutí větších darů vlasti.“

Na tomto místě bych už měl uvažovat, co říci *závěrem*. Současně si ale uvědomuji, že zavírat pojednávanou problematiku by nebylo moudré. Naopak: abychom neohrozili samu existenci naší civilizace, je nutné ji znovu otevírat a znovu hledat cesty nápravné; a to i přesto, že se nám tyto snahy budou jevit sisyfovsky marné a zbytečné. Nahlédneme-li však do historie českého národa očima etologa, zjišťujeme, že ne vždy se naše společenství zmítalo v takovém mravním marasmu jako v době současné. *Dobro jako etická kategorie* a *dobrota jako etická vlastnost* byly v dávné minulosti našimi předky respektovány a byly pevně uloženy v jejich povědomí. Dokládá to mimo jiné i relativně velký počet adjektiv, která má český jazyk ve svém slovním fondu pro vyjádření lidské dobroty. Výrazy *dobrý, dobrácký, dobrotivý, dobrosrdečný, dobročinný, dobrovolný, dobromyslný, dobrodušný (dobroduchý), dobrodinný, dobrocitný, dobromilný, dobropočetný, dobropřejný* průkazně vypovídají o mimořádně vyvinutém etickém citění české národní pospolitosti a snaze adekvátně vyjádřit i jemné sémantické nuance.

A protože věřím v sílu a moc výchovy, nezbyvá nám – učitelům na všech úrovních školského systému – než znovu a opakovaně kultivovat vědomí a svědomí svých svěřenců, žáků a studentů s nadějí, že alespoň některé z nich přesvědčíme o dobru dobra a o společenské prospěšnosti je ctít, prosazovat a v souladu s mravními postuláty žít. „*Sera numquam est ad bonos mores via – Nikdy není pozdě na cestu k dobrým mravům*“ (Seneca Mladší). Vždy „*je lepší rozsvítit jednu malou svíčku, než proklínat temnotu*“, míní Konfucius (1940).

Literatura

- Anketa o etice a morálce ve vědě. *Univerzitní noviny*, 1998, roč. 5, č. 4, s. 42–45; č. 6, s. 45–47.
- BRAVENÝ, P. Nesamozřejmost morálky ve vědě. *Univerzitní noviny*, 1998, roč. 5, č. 3, s. 5 a 6.
- HENRIKSEN, M. Je příliš mnoho bigotních a destruktivních matematiků. *Pokroky matematiky, fyziky a astronomie*, 1994, roč. 39, č. 2, s. 95–101.
- KINSEY, A. *Report o sexualite mladej generácie*. 1. vyd. Bratislava : 1992.
- KONFUCIUS. *Hovory Konfuciovy*. Přel. V. Lesný a J. Průšek. Praha : Jan Laichter, 1940.
- LOUB, J. Věda a etika aneb Etické problémy vědecké práce. *Chemické listy*, 1995, č. 8, s. 528–530.

- PREISNER, R. *Kritika totalitarismu*. 1. vyd. Londýn : Rozmluvy, 1984.
- SOUDEK, D. O patologii vědy. *Universitas*, 1993, č. 4, s. 52–56.
- SPOUSTA, V. Hodnoty, normy a ideály – paveny svobody a řadu. In *Svobodná společnost – svobodná morálka. Pluralismus hodnot a etická zodpovědnost*. Olomouc : Pedagogická fakulta Univerzity Palackého, 1995, s. 43–47.
- SPOUSTA, V. Konverze hodnot a typy hodnotových orientací. *Pedagogická orientace*, 1994, č. 11, s. 84–87.
- SPOUSTA, V. Krize současné společnosti a proměny hodnot na přelomu tisíciletí. *Pedagogika*, 2008, roč. 63, č. 3, s. 241–252.
- SPOUSTA, V. Symptomy sociopatologického chování vědeckého pracovníka. In *Sociální pedagogika jako vědecká a společensky užitná disciplína*. Sborník. Red. L. Hřebíček. Brno : Institut mezioborových studií, 2000, s. 277–290.
- SPOUSTA, V. Tolerance and consensus as the starting points of meaningful dialogue. In *Morální konflikty v dnešní Evropě*. Sborník. Ed. H. Ganthaler, I. Hodovský, P. Zima. Olomouc : Univerzita Palackého, 1998, s. 41–46.
- SPOUSTA, V. Tripolarita etického, estetického a noetického nazírání. In *Etika a dnešek*. Red. P. Jemelka a M. Valach. Sborník, sv. 135, řada společenských věd č. 15. Brno: Masarykova univerzita, 1996, s. 45–51.
- TONDL, L. Multikriteriální hodnocení vědecké činnosti. *Aula*, 1998, roč. 6, č. 1, s. 71–79.

Kontakt na autora:

doc. PhDr. Vladimír Spousta
 Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity
 e-mail spousta@ped.muni.cz
 adresa: 635 00 Brno-Bystrc, Štouračova 12